

A kiszabadulását követő évben, 1868 júliusában egy névtelen levél írója, állítólagos 48-as honvéd, Budára hívta halálos ágyához, hogy átadjon fontos okmányokat. A Lánchíd hídfőjénél egy ismeretlen férfi várta. A sötét, kanyargós budai utca elnyelte Beniczky délceg alakját. Többé élve senki nem látta. Hosszas és eredménytelen kutatás után szeptember 30-án jelentették, hogy Tököl község határában egy férfi hulláját találták a parton elásva. A halászok fogták ki, kifosztották és felületesen elásták. Miután nem volt jól elföldelve, kőbor kutyák egyik lábfejét és a bal kar alsó részét lerágták. Barátai és hozzátartozói nyakkendőjéről, az ingéről, a nadrágjáról, az aranygombokról és a fején levő forradásról felismerték. A halászok vallomása szerint az erős testalkatú Beniczky nyaka köröskörül le volt dörzsölve, és a kezein is kötözés nyomai voltak láthatók, azonkívül a hulla fejével lefelé úszott a vízben, ami öngyilkosság esetében ki van zárva. A boncolás alkalmával dr. Mályusz Károly zólyomi orvos a holttesten levő bordatorési sebhelyről is felismerte Beniczkyt, akit ifjúkorában egy lovaglás közben baleset után ő gyógykezelt. Az orvosi vizsgálat megállapította, hogy Beniczky már halva került a Dunába. Valószínűleg megfojtották, mert lábai felzsugorodott helyzetben voltak.

Beniczky Lajos meggyilkolásának körülményeire soha nem derült fény. Lehetséges, hogy az osztrák kamarilla keze volt benne. E feltevés mellett szót, hogy Beniczkyben egy soha meg nem nyugvó rebelist láttak, aki az osztrákok elnyomásával még a kiegyezés után sem tudott megbékélni. A Honvéd Egyletben betöltött tisztsége ismét vezérszerephez juttatta. Az egylet célja pedig az volt, hogy nyilvántartásba vegye mindazokat, akikkel egy újabb felkelés alkalmával számolni lehet. Talán ennek a titkos szálai váltak ismeretessé a besúgók által, és jónak látták a javíthatatlan forradalmárt láb alól eltenni.

Halála óta, a titokzatosságon kívül, a feledés fátyla is ráborult a szabadságharc e kiváló és eléggé nem méltatott alakjára. A szabadságharcban nem játszott ugyan főszerepet, de működése igen hasznos volt és az eseményeket hathatósan befolyásolta. Áldozatvállalása nem ismert határt, és a felelősséggel járó feladatok alól nem keresett kibívót. Amikor a szabadságharc teljes bukása már elkerülhetetlen volt, minden alkalma és lehetősége megvolt arra, hogy mentse magát, de ezt nem tette. Fegyvertársait, fogadalmához hiven, nem hagyta cserben, és ezzel tanújelét adta becsületességének, pedig tudta, hogy mi vár rá.

A Felvidék szülőltének érdekes és izgalommal teli élete a bátor és férfias helytállást, a haza iránti nagy szeretetet tükrözi, amivel a szabadság ügyét mindhalálig hűséggel szolgálta.

Vörösmarty Géza

Egy múlt századi kéziratos egyháztörténeti munka néprajzi vonatkozásai

A hagyományos paraszti életmód és műveltség kutatásában pótolhatatlan helye van a történeti forrásanyagoknak. Jelentősége részint abban van, hogy a benne található adatok a paraszti műveltség egy archaikusabb állapotára vetnek fényt, másrészt pedig ez utóbbi összevetése a recens hagyománnyal kiváló lehetőséget kínál a változásvizsgálatok számára is.

Írásunkban egy gömői magyar falu, a Rima folyó mentén fekvő Harmac (Chrámec, Cseh-szlovákia) múlt századi népeletéhez szeretnénk adatokat szolgáltatni. A bemutatott adatok egy 1860-ban készült kéziratból származnak, amely a Történeti jegyzetek a Harmaczi Ref. Egyház s nép község Múltjából címet viseli.¹ Szerzője Balogh Béla harmaci református lelkész. Neve korántsem ismeretlen a gömői helytörténeti irodalomban. Legjelentősebb munkájaként a Putnok történetét feldolgozó monográfiáját² tartjuk számon. A történelem és a néprajz iránti érdeklődését minden bizonnyal édesapjától, a szintén református lelkész Almási Balogh Sámuel-től örökölte, aki sokirányú munkásságában egyebek közt elsőként adott terjedelmes leírást a gömői lakodalmi szokásokról.³

¹A kézirat másodszori átiratban maradt ránk a harmaci reform. egyház levéltárában. Ez úton köszönöm meg Bacsó Gyula ref. tiszteletesnek, hogy a kézirat tanulmányozását lehetővé tette.

²Balogh Béla: Putnok mezőváros múltja s újabb kora 1881-ig. Rimaszombat, 1895.

³B. S. (Balogh Sámuel): Rövid rajzolatja a' paraszt lakodalomnak Gömörben. Tudományos Gyűjtemény, 1827. III. 38—54.

Balogh Béla munkája ugyan elsődlegesen egyháztörténeti indíttatású, de bő teret szentel a korabeli népelet bemutatásának is. Mint munkája előszavában írja, tette ezt azzal a szándékkal, hogy „ne vesszenek el ezen község múltjának a nép viszonyokban rejlő, s csak azokból feldeírható részletei sem, mik már jelenleg is csak a vének emlékében élnek, s azok elhunytával vagy megsemmisülnek, vagy egészen más szint öltenek.”

A dolgozat két időszakaszba osztva (1748—1822, 1822—1848) tárgyalja a harmaci egyház történetét. A számos alfejezet majd mindegyikében találhatni néprajzilag hasznosítható adatokat, de írásunk korlátozott terjedelme csak néhány fontosabb rész vázlatos bemutatását teszi lehetővé.

1. rész (1748—1822).

1. fejezet: Községi birtokviszonyok a régi időktől a század elejéig

„... Harmac földesurai az 1822. évi arányosítás (: proportio :) előtt nem kezeltek itt saját művelésű földeket, hanem a földesúri jog alapján nyerték a Jobbágy telkek illetékes dézsmajövedelmét, s egyéb szolgálmányait. 1822 előtt emlékeztet haladó időktől fogva az egész határ területe az ott lakó úrbéres jobbágyok és zsellérek gazdasági kezelése alatt, sőt mondhatni, hogy nagy részben tulajdoni birtokában volt ...

Szántó földekül a hármás várhegytől aláhúzódó völgyek használtattak. A bérczlánczok meredekebb helyeit a déli oldalakon szőlők, az éjszakaikon pedig gyümölcsösök fedték. A zordabb helyeken dió fák, som, magyoró, szeder, s több ily nemű cserények borították. Maga a Gyula oldal egy elpusztíthatatlan közös gyümölcs erdő volt. A szép tájképet mint egy diszkoszorú övezte azon kivághatatlanak hitt őserdő, mely egy ily község évi felhasználásai által csak szebbült, s melynek gazdag füvezte a legbővebb legelőt szolgáltatá. Másrészt a Rimáig terülő síkság páratlan kaszálói oly mennyiségben szolgáltaták a szénát, hogy a természet nagy része a réteken bekazalva sokszor évekig ott hevert. Hajdan a Rima közvetlenül a Harmaczi határon folyt, s még most is beposványosult s nádakkal benőtt régi medre képezi Dobóca, Martonfala és Csobánka felől kanyargó határ vonalat, megüledett kihajlásai alatt tanyát adva eső és szél ellen az ott legeltető marha öröknek. Harmacz alatt a Rima völgynek egy medenczeszerű mélyedésében hajdan vizállásos mocsár terület el. Bizonyosságai ennek az ott látható, nagy részben már beiszapolt vízerek is, mik között még alig húsz évvel ezelőtt több lábolthatatlan mélységű öblözetek valának, süppedékes környékükön rengeteg nádasokkal fedve, s úgy a vadászatnak mint a halászatnak s halcsik fogásnak keresett helyeül szolgálva.

Ily birtoklási viszonyok mellett mindenki csak annyi tizedet (: dézsmajövedelmét :) fizetett földesúrnak, a mennyi Urbáriális illetőséget képviselt. Az ortás földek minden teher nélkül a népnek jövedelmek, s voltak egyes gazdák, kik, hogy földesuraik ifányában minden szolgálmányoktól mentve legyenek, Urbáriális telkeiktől csekély évi haszonbért fizettek, vagy több évekre is megválták a szolgálásokat. Lehet mondani, hogy az itteni lakosság valódi kiváltságban élt a szomszéd faluk zaklatott jobbágy népei felett.”

2. fejezet: Nép jellem, nép szokások, mulatságok, öltözet

„... A község lakói vegyesen nemesk és nemtelenek valának, s bár az előbbieket csak csekély számmal, de azért azoknak magok viselete volt a követendő példa a nép közönség előtt. Megvolt nála a szorgalom, igyekezet, munkásság, de meg volt azoknak készséggel fizetett adója is, a zajos vigalmak, dözsölések kedvelése, az öltözetbeni cifrázkodás.

A családi élet, mint az Urbéri viszonyok közt majd mindenütt, pátriarkális szerkezetű volt. Bár mennyire szaporodott legyen is a család népessége, családi közösségben maradt s élt az. A háznépet mindig a legöregebb férfi képviselte, az tartotta a ház kormányzatát, rendezte a napi munkát, s mint atya a maga gyermekeiről ő gondoskodott az egészes szükségéről. Ezen családfő *gazdának* (A kiemelés minden esetben tőlem — B. K. I), a többi családtagok pedig *házcselédnek* nevezettek, sőt leggyakrabban *hadnak*. Az ingatlan vagy vonon osztozkodni nem volt szabad, mert a telep feletti tulajdonjog s rendelkezés a földesúré volt, őt illette. A férfiak minden munka keresménye a gazda kezébe, s onnan a közre ment. Azonban az asszonyok vászonból, aprólékból (: szárnyas állatok :), gyümölcsből s más szerzési forrásokból, leginkább megtakarított pénzek ügyes, számító forgatásából gyakran jelentékeny magán tulajdonnal bírtak, de amiből saját, vagy leányaik öltözetén kívül a közsükségletet soha nem pótolták, bármily nyomasztólaz nehezült volna is az egész családra. Nem volt példa nélküli, hogy a faluban legnyomorgóbb gazda házában az asszonyok legtehetősebbek valának.

Az időszakos életet illetőleg a tavaszt, s egész nyarat férfiak és asszonyok szakadatlan külső foglalkozás és mezei munkákban tölték; ellenben a telet, kivéve a férfiaknál a nélkülözhetetlen házi teendőket, a nőknél pedig a fonást, egészen a gondtalan vígalomnak áldozták. A *fonók*, mint az ifjúság első társaskörei, az őszi esték egyformaságának adtak élénkséget, életet. Majd a zajos *kendők* (: jegyváltás :) néha egy lakodalommal értek fel, s a téli mulatságok első szakát képezték, nagy hü hóval, úgy, hogy azoknak ily nagyban tartási egyházi tilalommal is korlátoztatik.”

Egy pillanatra megszakítva itt Balogh Béla leírását, lássuk, milyen döntést hozott az egyháztanács ezzel kapcsolatban az 1806. november 23-i ülésén: „Mivel némelyek a Kendött Vasárnap, még pedig a Comuniót (úrvacsorát) meg előző Vasárnap tartották, lövöldöztek, hegedül-

tették magokat, mely is a Templomba menőket meg botránkoztatta, kiki érdeme szerint pénzre büntetődött.”⁴

„Erre Pál hetében (: Egyébkor nem :) az egy hétig folyton tartó lakodalmak következtek, hol a nép a házi jó létnek minden kitelhetőségét felmutatá. Minden lakodalmas háznál tehenet vágtak és nagy mennyiségű pálinkát főztek. Ezen napok zajjal tölték el a falut, kivált az elsőbb napokban csinosan öltözködött nép csoportok hullámozottak egymást váltva le s fel az utcán zeneszó mellett, pisztoly durrongások között, menet közbe meg állapodva néhány perczig, s többorzós tánczuk sarkantyú pengését tapsok közt vegyítve a zene hangjai közé. Végre a farsang befejezéséül jött az *ivó*, s különösen az *asszonyok ivója*. Ez volt azon multság, melyet az egyháztanács oly rosszálló szemmel nézett, s a mely ellen többször erélyes intézkedést is tön.”

Közbevetőleg lássunk itt is egy példát. Az egyháztanács 1800. december 28-án hozott döntése így hangzik: „... 1/ A mely ház Gazdája szállást ad az Ivóknak, az büntetessen 12 forintokra toties quies és a templomban kövessen Ekklesiát. 2/ A'ki Legények közül ezen végzést által hágná 12 eröss páltzakra büntetessen és a'ki még makatskodna tovább is 24 páltzakra szenyved. 3/ A'ki az Asszonyok közül indító és serkentető oka lenne, az Ivó társaság el kezdődésének, a Templomba Ekklesiát fog követni. 4/ A'ki az Leányok közül indítója lenne az Ivásnak az Ekklesia házában kövessen Ekklesiát.”

„Azonban az Ivó beszüntetése azért volt csak nem kivihetetlen, mert az a nép régi szokásából gyökeredzett, s úgy szólván kapcsolatos kifolyása volt a lakodalmi kedélyes mulatozásoknak. Ugyanis az ivók tartásának az alapjául szolgált a bokréta ára, azon bokrétaé, mit lakodalmak alkalmával a lakodalmas nők a népszép számára kötözve a férfiak közt kiosztva, minden férfi a kalapjához tűzött. Ily bokrétaért minden férfi köteles volt megfizetni az azt oda tűző nőnek. E gyűjtelékből fedezettett aztán legalább részben az ivók kiadása, s tulajdonképpen a lakodalom női személyzete jött oda ismét össze meghívottaival, kedvenceivel, s evett, ivott, dalolt, tréfát üzött két-három napon át is. Ezen ivók az egybekelések számához s köréhez képest több csapatokban tartottak, s a farsang karneválját képezték. A legényeknek is volt farsang végén tánc multságok.

Szokásban voltak még a zajos *keresztelők*, s a nagy *halotti torok* is. A jobb gazdák mindkét alkalommal az egész falut behívták, azzal a különbséggel, hogy a keresztelőre csak az asszonyok, a halotti torba csak a férfiak hívtak be.

A nép viseletre nézve csak élet korral az előtről vannak adataim élő tanú nyomán. E szerint a 18. század alkonyán viselt öltözet sokban elütött volt a mostanitól, sőt allig hasonlított ahhoz.

A férfiak öltözte *ing*, *gatyá*, *puszli* (: ujtalan ködmön :) volt. Derakokon öv alaku nagy, széles (: 10–12 hüvely :) *derék szíjjat* hordtak, elülről nagy, sárga réz csattokkal össze tartva s diszítve. Fejükön fekete posztó (: Filz :) *süveget* hordtak, s ez öltözékhez téiben fehér posztó *mentét* bárány prémmel. Felső öltönyök vegyesen *szür* és *fekete guba* volt, s minden csizmán *sarkantyú*.

Az asszonyok magok szőtte rövid fehér *szoknyát*, válluknál színesen cifrázott *ingvállat* viseltek, fejükről lefüggő fehér *tátyollal*, a leányok *pártával*, s a fiatalabb nők mind *piros csizmát* hordtak. Téiben *róka torkos mentét* s posztó *szoknyát* öltöttek. Különös volt ezen viseletnél az, hogy a szoknya alsó szélei oldalt s csipőre valának felakasztva, hogy az ing kilátszék alattuk, mi bizonyosan tisztasági szempontból eredhetett. S ez ifju és éltes nőknél úgy volt szokásban, valamint a fátyol viseles is.”

A munka 2. része az 1822 és 1848 közti évtizedek helyi eseményeit dolgozza fel, s megint külön fejezetet szentel a népeletnek. Figyelemmel van az időközben bekövetkezett változásokra is. Különös jelentőséget tulajdonít az 1822. évi arányosításnak, amely következtében a zömmel úrbéresek alkotta lakosság földbirtoka megfogyott. Ez utóbbi tény nem maradt következmény nélkül a nép életmódjára sem.

„Ha földbirtoka kevesbült is, de házi vagyonsága, gazdasági ereje a régi maradt, sőt éppen azért, mivel külbirtoka kevesbült, a rendelkezése alatti munka erő feleslegesen nagy maradt. Ezt felhasználni az új viszonyok között is nem sokára kínálkozott tér és alkalom, mert a birtokos urak nagyobb része nem mivelte magát arányosítás által nyert földjeit, hanem megkínálta velük felébe vagy mérsékelt haszonbérért jobbágyait, sőt később némely birtokosok egyes részleteket zálogba át is bocsájtottak. Ha a számosabb tagból álló családok még így sem találtak itthon elegendő elfoglaltatást, megoszták magokat, s az egyik része itthon munkálva, a család másik része az Alföldre ment, hol egész nyáron, kivált őszön annyit keresett kepejével és csépjével, leginkább pedig nyomtatással, mennyi az összes háznép évi szükségletére elég volt, s emellett magával vitt nyomtató lovait értékesen kihizlálá. Mivel az úrbéri szerkezet folytán

⁴Protokollum, mely készítettett a Nemes és Refrmata Harmatzi Eklesia Számára 1787-dik esztendőben. I. kötet. A harmaci reform. egyház levéltárában található.

nem csak a munka erő, hanem a vagyon is oszthatatlan volt a családnál, tehát a jó lét nem hogy alá szállott volna, hanem a siker által megkettőztetett, így e helyzet következtében folytonosan emelkedett, s egy új irányú törekvést, a vagyonosságban kitűnés ingerét költé fel az egyes családokban. Egy jó gazdának ki kellett tüntetnie magát abban, hogy minden gazdasági munkáját leghamarabb végezte az úrbér kötelékei közt, a saját vagyont tulajdonképpen az ingóságok tevév. Ki kellett tűnnie különösen értékes és czifra marháiban, felesleg instrukciójában, s a gazdának, vagy egynek a ház férfi személyzete közül alig volt más foglalkozása, mint hogy az ország bár mely távoli vidéken is felkeresse a legszebb tinókat, s azokat magának megszerzte. Egy-egy jómódú gazda udvarában 8—10 darab ökör is csengőzött, s emellett még 4—6 kihizott lova is volt. Ebben a korszakban még a legkiáltóbb szegénységi bizonyítvány volt csak két ökrön szántani. Harmacz a forradalom előtt egész Gömörben híres volt czimeres ökreiről, s lovai a Simonyi és Rimaszécsiekkel versenyeztek, mik az egész megyében leghírhedtebbek valának.

A leg feltűnőbb változás az építkezésben s az öltözködésben észlelhető. A régibb, apró ablakú, ágasokra épített s szalmával fedett, magas tetejű kéménytelen faházak lassanként tűnődeknek, helyükön téglából vagy vályogból épült, cseréppel fedett s világos ablakkal ellátott házak emelkednek.

Az öltözködést illetőleg pedig a férfiaknál a széles *csattos tüssző* elmarad, a *gubát* a *szür* váltja fel, a *gallértalan ing gallérossá* női ki magát, s *ködmon puszi* helyett *posztó mellény* borítja. A hátul lelógó, vagy kalap alá fordított *befont hajtekeres* meg rövidül, a főt nyárba *magyar kalap*, télbe pedig vidra vagy báránnyal prémezett *kék posztó kucsma* fedi. A nők fekete *festett szoknyát*, egyszerű *fehér ingvállat* viselnek. A leányok fején még meg marad a *párta*, de az asszonyok fejéről a csinos kis *fejkött* s *lányolt* leviszi a divat szele, s egyszerűen csak *kendő* kötéssel váltja fel. Megjegyzendő, hogy a fátyol a főkötőre, annak fodrai mellé volt feltűzve, s hátul csak nem a földig lenyulva, mint valami palást borította a hátat. Derékon a karokra vett, s elől lefüggő sállal átszorítva, a fejkötőnél az arc mellett mind két oldalon színes szalag csokrok lebegtek. Ezen viselet a szomszéd falukban elvétve még a nem régi időkben is látható volt. Különben a nép viseletét illetőleg meg jegyzendő, hogy Harmacson a nemesek és nemtelenek öltözködése közt mindég különbség uralkodott, s a köznép lassanként mindég a nemesi öltözködéshez közeledve, de azt teljesen el nem érve változtató viseletét.

A keresztlők, halotti torok, lakodalmak egészen a forradalom idejéig a leg költségesebb formák között mozgó összejövetelei formák valának, melyeknek költsége mindég a család köz vagyonából ment ki."

*

Osszegzésképpen csupán néhány megjegyzés. Balogh Béla kéziratos munkája szervesen illeszkedik azoknak a 19. század második felében megjelent munkáknak a sorába, amelyek egy-egy egyházközség történetét dolgozzák fel. Többségükkel szemben nagy erénye a korabeli népelet iránti beható érdeklődés. A bemutatott adatok a paraszti műveltség, életmód egy-egy részterületét képviselik. A családszerkezetről, szokásokról, népviseletről nyújtott tájékoztatása értékesen egészíti ki a gömöri magyar paraszti műveltségről meglévő ismereteinket. Leírása egy olyan időszaktól való, amelyet a paraszti műveltség nagy átalakulása fémjelez. Az ún. új stílus nyomon következő a népköltészetben éppúgy mint a diszitóművészetben, vagy népviseletben. Balogh Béla jól észlelte ezeket a változásokat (pl. a viseletnél). Közléséből kitűnik, hogy nem volt statikus szemléloje a paraszti hagyományoknak, hanem állandó figyelemmel kísérte az életmódbeli változások alakító hatását a parasztság hagyományos műveltségére. A nép gondolkodásmódbeli sajátosságaira vonatkozó megállapításai nem meddő okoskodások, hanem a nép életét kitűnően ismerő ember megfigyeléseinek és tapasztalatainak összegzése. A munka helytörténeti és néprajzi adatgazdagsága miatt megérdemelné, hogy teljes egészében megjelenjen.

B. Kovács István

